

DE ZANDLOPER

Uitgave van de
Vereniging Oud Ede

39e jaargang, nummer 2, mei 2011

EEN ZWERVER VINDT RUST - DE EDESE JAREN VAN ARTHUR VAN SCHENDEL

Jan Toorop: Arthur van Schendel, schilderij 1912, olieverf (Coll. Sted. Museum A'dam, bruikleen familie Van Schendel)

waterman (1933) en Een Hollands drama (1935). Wie een romantische Zuid-Europese dromer van hem wil maken, vindt hem even later tussen schippers in Hollandse havensteden. Wie hem trots op Nederland als Hollander wil annexeren treft een kosmopolitische zwerver verdwaald.

INHOUD

pag.

<i>Een zwerver vindt rust</i>	1
<i>De jongens van de fabriek</i>	10
<i>De prot. chr. huishoudschool Prinses Marijke Malebossen</i>	11
<i>Museumnieuws</i>	28
<i>De Edese malebossen</i>	29
<i>Van het Bestuur</i>	31
<i>Colofon</i>	32

door Arno van der Valk

Arthur François Emile van Schendel (1874-1946) was reiziger en verhuizer. Zijn eerste levensjaren bracht hij grotendeels door in de tropen (1874-1879), met onderbrekingen woonde hij jaren als leraar in Engeland (1896-1904) en hij schreef in Frankrijk en Italië (1920-1945) zijn bekende Hollandse romans Het fregatschip Johanna Maria (1930), De

Van Schendel laat zich niet vastpinnen en nieuwsgierigen die iets willen weten over de mens achter de auteur die zijn persoonlijk leven in zijn werk niet etaleerde, moeten een aanknopingspunt hebben. In dit artikel staat de langste periode die Van Schendel in Nederland verbleef centraal. Van na-jaar 1912 tot eind 1920 woonde hij als hard werkend auteur én als fanatiek tuinier in Ede.

De titel van dit artikel refereert aan een paar vroege romans van Van Schendel: Een zwerver verliefd (1904) en Een zwerver verdwaald (1907), ooit populaire boeken voor scholieren die het graag voor de 'lijst' lezen!

Pacifica

2 — Nu heb ik vannacht al voor de tweede maal gedroomd dat ik nog in Ede was, van Gerrit heb ik gedroomd, en van Odo en vooral veel van de kippen', zo schreef Arthur van Schendel zijn vriend Willem Witsen op 1 juni 1899. Deze schilder bewoonde met zijn vrouw Betsy van Vloten en zoons Willem, Odo en Erik in Ede villa De Zonneberg; hij kweekte er zijn eigen groenten en hield er naast de tamme kraai Gerrit kippen op na.

Jan Vogelaar, Villa Pacifica, olieverfschilderijtje uit 1918 (Collectie Van Schendel).

Witsen vond in Ede een ongerept boerendorp gelegen tussen akkers en heidevelden, rustig, nog niet ontdekt en onder de voet gelopen door andere kunstenaars. Zijn verblijf in Ede in de periode 1893 tot 1902 resulteerde in een reeks werken met boeren op het land, boerenerven, akkers, heidevelden en verstilde dorpsgezichten.

Vele vrienden bezochten hem in Ede, onder wie Willem Kloos, Alphons Diepenbroek én Arthur van Schendel.

De stilte om te kunnen werken en de zuivere lucht voor zijn astmatische vrouw Annie moeten Van Schendel in Ede hebben aangesproken. Toen hij in oktober 1908 een nieuw onderkomen zocht omdat hem de huur werd opgezegd in Amsterdam, vond hij in Ede een huis. Zo keerde hij terug naar 'De streek van zand en eindeloze heide / Met geuren mij al van die tijd vertrouwd / Dat ik er nederlag en fris ontwaakte.'¹ Tussen 1891 en 1894 verbleef hij namelijk in Apeldoorn.²

In Ede huurde Van Schendel aan de rand van het bos een huis met een tuin, dit laatste tot vreugde van zijn zesjarige dochtertje Hubertina (Bartje). In zijn brieven aan bijvoorbeeld Aart van der Leeuw ontpopt haar vader zich toen al als vrolijke en gedreven tuinbezitter. In dit huis aan de Boschlaan (later Otterloscheweg 58 genoemd)

1 'De Nederlanden', Verzameld Werk, dl. 7, blz. 453.

2 Van Schendel onderging in 1892 vanwege een zenuwinzinking en algehele verzwakking een drie maanden durende kuur in Apeldoorn. Van oktober 1893 tot januari 1894 schreef Van Schendel in Apeldoorn zijn eerste boek *Dragon* en ook de herfst 1894 bracht hij door in Apeldoorn. Wat hij daarna deed en waar hij woonde, is onduidelijk, maar hij was vaak in Apeldoorn..

kreeg Bartje een zusje, Corinna (bijgenaamd Kennie) op 20 april 1909) en een broertje Arthur (bijgenaamd Sjeu op 18 mei 1910). Vanaf de zomer van 1911 bracht het gezin de zomers in Domburg door. De rust, ruimte en zeelucht van Domburg bevielen in die zomer zo goed dat ze pas in het najaar van 1912 hun vakantiehuis verlieten en naar Ede terugkeerden.

staand kan men er overheen kijken en ziet dan in een typisch dorpssteegje, want het huis staat midden in 't oude dorp', zo schreef de dichter J.C. Bloem aan P.N. van Eyck over zijn bezoek van zondag 27 oktober 1912 aan Ede.³ Bloem had niets te veel gezegd. Van Schendel woonde nu op stand in een villa met een Indisch voorkomen: een balkon, een grote kastanjeboom met een gaslantaarn eronder stonden voor

3

De Bergstraat in Ede. Links de tuinmuur van villa Pacifica (met balkon), (Coll. R.H. Nijhoff)

Ditmaal betrokken ze villa Pacifica aan de Bergstraat 8. Deze villa uit 1865 was eerder bewoond door de schilder Arnold Koning (1860-1945) en zijn eerste vrouw Marietje Heeley (1872-1926).

Na hun scheiding huurde of onderverhuurde Van Schendel de villa van haar. 'Hij woont in een typisch oud huis midden in een groote tuin met oude bomen en het geheel omringd door een tamelijk lage muur: op een heuveltje

het huis, en een grote serre glycine en clematis bevonden zich aan de achterzijde. Rondom het huis een grote tuin. Uit een brief van Van Schendels nichtje Lies van Weezel aan Kennie kan een gedetailleerd beeld van villa Pacifica geschetst worden.⁴

3 J.C. Bloem aan P.N. van Eyck d.d. 2 november 1912 over zijn bezoek op zondag 27 oktober 1912. In Brieven aan P.N. van Eyck, dl. 1, blz. 134.

4 Deze brief van Lies van Weezel werd onder de titel 'Herinneringen aan Ede' opgenomen in Lof van Arthur van Schendel (1945) dat ter ere van Van Schendel zeventigste verjaardag in een oplage van 500 exemplaren werd uitgegeven. Helaas is de bouwtekening van villa Pacifica verloren gegaan .

Ze beschreef een huis met ruime kamers en houten vloeren, 'waarop wij konden knikkeren en tollen', waarvoor de bekende sierkunstenaar en meubelontwerper Theodoor Nieuwenhuis (1866-1951) behang, gordijnen en meubels ontwierp. Een paar geheimzinnige trappen leidden naar de zolders, waar de kinderen niet mochten komen, omdat daar ratten waren. Vooral de trap in de logeerkamer werkte op hun verbeelding, zoals trouwens de hele logeerkamer. Er was boven ook een tussenkamer waarin de kinderen door Sjeu bedachte en geregisseerde toneelstukken opvoerden en waar ze 's avonds vóór het eten onder leiding van Arthur van Schendel gymnastiek moesten doen. 'Hij deed ons de oefeningen voor, diepe kniebuigingen, waarbij ik zijn beenderen hoorde kraken, oefeningen met de stok, met de halters en nog veel meer.'

4 — Dan was er de grote studeerkamer, die aan de rechter voorkant lag en die streng verboden was voor de kinderen. 'Vanuit de gang heb ik wel eens, als de deur op een kier stond, naar binnen gekeken, maar het enige wat ik er mij van herinner waren wanden vol met rijen boeken en een tafel en een bureau, eveneens volgestapeld met boeken.' Verder hing er in deze studeerkamer grote portretten van Annie en Roland Holst.⁵ Opzij van deze studeerkamer, geheel liggend op het zuiden, was een klein vertrekje met een rustbank. Daar moesten de kinderen 's avonds, voor het naar bed gaan, Van Schendel goedenacht wensen. 'Iedere avond moesten wij dan om de beurt zingen: *In Den Haag daar woont een graaf.*' Daarna vertelde hij vaak een sprookje of las hij ons voor uit Duizend en Een Nacht.'

5 Jan Toorop maakte in 1914 deze pastel van Annie die altijd in Van Schendels werkkamers heeft gehangen. Ook tekende (pastel) hij aan de Bergweg Arthur van Schendel met Rud Triebels aan het schaakbord (1916).

Hof van Eeden

Bij villa Pacifica hoorde een grote om-muurde tuin die ouder was dan het huis. De tuin werd begrensd door de tuin van de oude Hervormde pastorie, de door Witsen geschilderde straat De Driehoek en de Bergstraat. De tuin viel J.C. Bloem bij zijn eerste bezoek ook direct op: 'Wat mij ook zoo geweldig bekoorde was het huis, en de tuin. Ik vond die zoo echt dichterlijk. Dit woord lijkt hier wel een gemeenplaats, maar jij begrijpt natuurlijk, hoe ik het bedoel.'⁶ De Vlaamse dichter Jan van Nijlen (1884-1965) herinnerde zich: 'Hij [AvS] vertelde mij eens - het moet rond 1930 zijn geweest - dat hij het voornemen had een boek te schrijven dat de geschiedenis zou zijn van een tuinman en zijn tuin. 'Het is een mooi bedrijf', zei hij toen, 'het kweken van al die bloemen, al die groenten en vruchten, dat is iets heerlijks'.⁷ Dit boek is *De grauwe vogels* geworden, dat in 1937 verscheen. Pas na de publicatie van de brief van Lies van Weezel bracht Van Nijlen de tuin in verband met de tuin aan de Bergstraat en vroeg hij zich terecht af: 'En is het niet vreemd dat die heerlijke tuin, die hij met zoveel liefde en kennis heeft uitgebeeld, het decor geworden is van het meest sombere verhaal dat hij heeft geschreven?'

De grauwe vogels beschrijft namelijk het leven van de kweker Kaspar Valk, die van jongs af aan verdoemd lijkt te zijn.

Maar *De grauwe vogels* is zeker niet het enige werk van Van Schendel waarin tuinen en planten een vooraanstaande rol spelen. In het verhaal *De tuinman* vormt de tuin net als in *De zeven tuinen* (1939) niet alleen het decor, maar ook de handeling van het verhaal. In

6 J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw, d.d. 31 oktober 1912. Opgenomen in De brieven van J. C. Bloem aan Aart van der Leeuw, blz. 32.

7 Jan van Nijlen, 'herinneringen aan Arthur van Schendel', p.51 in: De Gids, 1956. Beschouwingen over Arthur van Schendel, pp.51-61.

beschouwingen als *De aanleg van een tuin* en *Shakespeares kruidtuin* blijkt eveneens zijn liefde voor de tuin.⁸ Of heel subtiel schetste hij in het gedicht *De Nederlanden* de Hollandse verdraagzaamheid met 'Er is in bos en tuin voor vele ruimte, / Voor eik en populier, voor roos en doorn, / Er is op aarde plaats genoeg voor gras.'⁹ Even subtiel is de eerste druk van *Een zwerper verliefd* uit 1904 versierd met gouden lathyrus.

Volgens Van Schendels beschouwing *De aanleg van een tuin* in *Het Vaderland* van 14 april 1935 is de liefhebberij voor de tuin ingeboren en 'wie haar heeft, is meestal bescheiden van aard, rustig en vroom', maar in zijn werk en brieven geeft Van Schendel naast ingeboren liefde blijk van theoretisch en praktische kennis op tuinbouwgebied. Volgens zijn vriend Rud Triebels beschouwde Arthur van Schendel zichzelf als een buitengewoon tuinman; hij liet bijvoorbeeld speciaal lathyruszaad uit het zijn geliefde Engeland komen. De beginnende tuinman raadde Van Schendel echter aan zich te matigen: 'De geestdriftige liefhebber zou wel alle planten van de prijscourant in de tuin willen hebben; deze ligt hem na aan het hart, geen heeft hij altijd begeerd nabij te zien, een andere is hem zo dikwijls aanbevolen. Matig u, gij zijt geen Adam voor de zondeval; een tuin heeft grenzen, uw genegenheid evenzeer.'¹⁰ Zo lijkt hij uit eigen ervaring te putten, want uit Lies van Weezels beschrijving blijkt dat Van Schendel zelf het aanbevolen aantal van dertig soorten ruimschoots overschreed.

Rond het grasperk ter zijde van de ingang van het huis stonden anjelieren. Links van de ingang, achter

de anjelieren, stonden tegen de tuinmuur moerbeibomen en tegen de rechtermuur perzikbomen. Opzij van de moerbeibomen lag de broeikas, waarin de bloemen en groenten werden voortgekweekt. Loodrecht op de broeikas, evenwijdig met de zijkant van het huis begon de bloementuin, overgaand in de moestuin. 'Het lijkt wel, of ik nooit een grotere weelde van bloemen en kleuren bijeen gezien heb. Grote roosters kip-pengaas, geheel begroeid met lathyrus in alle pasteltinten, die een zoete geur uitzond, stonden daar rij aan rij, kleine laantjes vormend. Grote perken met allerlei soorten rozen waren er. Het liefst had ik de grote donkerrode roos, die mij de koningin der bloemen leek. Paarse, witte en gele violen, calliopsis [Luizenbloem], goudsbloemen, afrikanen, pioenrozen, vingerhoedskruid, paarsblauwe akoleien en monnikskappen, pastelblauwe riddersporen, wijnrode prikneuzen en aan de wand het bescheiden juffertje in het groen.'

Ook in de moestuin was alles aanwezig, zuring andijvie, postelein, erwten, bonen, augurken, meloenen, tomaten, rabarber, enzovoorts. Alles door Van Schendel zelf gekweekt. 'Het eerst kwamen de asperges, die je vader helemaal zelf behandelde, zoals de meeste groenten. Zorgvuldig en behoedzaam zette hij de stenen pijpekoppen op de zich omhoog werkende toppen der asperges. Met veel geduld ging hij rij voor rij na om iedere plant te bekijken en te betasten, hoever zij al was.' Eenzelfde toewijding blijkt uit zijn beschrijving van het kweken van de door kenners legendarisch geachte Malmaison anjelier: 'Zoals het pasgeboren kind de tederheid verwekt in wie het aanraakt, zo doet het nieuwe plantje het in de kweker.'¹¹

Waar tuinman Van Schendel de tuinkruiden als tijm en marjolein had aangeplant, heb ik niet meer kunnen achterhalen.

8 Zie in het Verzameld Werk bijvoorbeeld 'De bomen', 'Bloemen tot sierraad en hulde', 'De goudenregenboom' en 'Een boeket'.

9 'De Nederlanden', Verzameld Werk, dl. 7, blz.

10 'De aanleg van een tuin' Verzameld Werk dl. 5, blz. 505.

11 Idem, blz. 506.

6

Opzij van de moestuin stonden in ieder geval bomen: kornoelje, kruliep, een heel hoge tulpenboom op het grote grasveld, jasmijnstruiken, een oude, dikke rode beuk, twee dicht naast elkaar staande perenbomen, tamme en wilde kastanjes, walnoot, hazelaar appel- en perenbomen.

De moestuin eindigde in een mestvaalt, dichtbij het door Bloem genoemde heuveltje. Achter de muur ter hoogte van het heuveltje, langs de straatzijde - de toenmalige Bergstraat - stond de dorpspomp, zodat de schelle stemmen van kijkende Edese vrouwen in de stilte van de tuin doordrongen.

In zo'n paradijs horen natuurlijk dieren. In de eerste plaats Matthew, de Engelse dog, later gevolgd door Jochem. Dan was er Gerrit, de gekortwiekte kauw, die de bloemen van de cyclamenplanten pikte, en de geit, die ondanks de pen midden op het grasveld niet van de rozenstruiken kon afblijven. Verder waren er natuurlijk de kippetjes en enige tijd een paar grote witte ganzen in het kleine poeltje.

De paardenstal bleef ongebruikt.

Als bezitter van een bescheiden moestuin vraag ik mij af hoe Van Schendel

De tuin van villa Pacifica aan de Bergstraat, gezien in z.w. richting. Op de achtergrond de Oude Kerk (foto Gem. Archief Ede)

zijn tuin bijhield, als hij de zomers in Domburg doorbracht of naar het buitenland reisde. Hij was nogal eens op pad. Zijn tuin besloeg ruim 4.000m² en dan was er ook nog het grote stuk land aan de overkant van de Bergweg dat hij bebouwde!

In *De aanleg van een tuin* schreef hij 'De ware tuinier heeft al geleerd niet teveel te wensen en een tuin van gemiddelde maten verkiest boven een grote, want hij kan geen goed werk doen als het hem te veel wordt.'

Natuurlijk kan het eentonige en zware werk door een knecht gedaan worden, 'maar iemand, die ten volle wil genieten van zijn liefhebberij en zich daaraan slechts enige uren van de dag kan wijden, heeft ruim genoeg aan een tuin van tweeëndertig bij tweeënvijftig meter'.

Van Schendel heeft zich vast een knecht veroorloofd, maar hij wás de tuinman die zelf de planten pootte en verzorgde.

Brief van Arthur François Emile van Schendel aan Willem Arnold Witsen (1860-1923)
Coll. Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag

De kinderen hielpen in de tuin. Ze wieden onkruid of plukten bonen, en hadden zelf elk een bloemen- en een moestuintje.
7 — Behalve groenten had de moestuin een groot aantal bessenstruiken, vooral achterin dicht bij de mispel-

boom. Dat was volgens Lies een verleiding, die wel heel sterk was. 'Bloemen plukken mochten wij alleen om 's morgens wat op de ontbijttafel te zetten, maar vruchten plukken mochten wij in het geheel niet. Het was vaak wel eens moeilijk om van die bessenstruiken, die zo gemakkelijk in ons bereik lagen, af te blijven. Maar de beloning bleef niet uit. Eens in het jaar mochten wij zoveel van de bessen plukken en eten als wij wilden en konden.' En wie dit weet, leest zijn gedicht *Een boeket* ontroerd met andere ogen: 'Sla je ogen op en zie de kleuren aan / Van dit boeket dat ik in al mijn tuinen / Voor je verzameld heb op deze dag / Opdat je vroeg mag leren van de bloe-

Jan 23 Jan. 1917.
27
B. W.
Er moet voor een Leidse
professor en portret gemaakt worden,
en nu wordt mij gevraagd of ik weet
waar en paar van zijn jongste
portretten te zien zijn. Wil je dat
com. schrijven? Ik zou ze zelf ook
wel willen zien. Zoude ik in Am-
sterdam kom, kom ik ook zeker aan.
Hartelijke groeten voor
Mamie en uw hand van je
Arthur.

men / En ze altijd bij je houdt je hele leven lang.¹²

De liefde voor de tuin en de vereiste werkzaamheden gingen zelfs boven sociale contacten met goede vrienden. Na zijn terugkeer van zijn reis naar Palestina ter voorbereiding van het boek *De mensch van Nazareth* (1916) schreef hij op 23 april 1914 aan Aart van der Leeuw: 'Als mijn tuin en de paar boeken die ik nog door te lezen heb mij tijd overlaten, zou ik graag voor eind Mei eens komen, anders in den zomer.' Vooral in het voorjaar is hij druk met de tuin, zoals hij 17 maart 1913 aan

¹² 'Een boeket' is alleen gepubliceerd in *Verzameld Werk*, dl. 8, blz. 355-357. Geschreven augustus 1944,

Van der Leeuw schrijft: 'Ik heb tot dusver mijn komst uitgesteld omdat ik het te druk had met mijn werk, en daarna in den tuin.' Hoewel de vriendschap moet wachten op de tuin, was de tuinman altijd bereid te delen, zoals met Van der Leeuws schoonzus Jo Kipp die regelmatig stekken en zaden uit Ede ontving.

Gasten

De tuin was voor Arthur van Schendel niet alleen een passie, maar ook van praktisch nut. De groenten en vruchten werden geconsumeerd en ingemaakt, wat gedurende de Eerste Wereldoorlog bijzonder van pas kwam. Weliswaar woedde de oorlog buiten Nederland, maar die bracht desondanks schaarste aan de eerste levensbehoeften met zich mee. Van Schendel was voor zijn gezi n en de vele gasten wat groente, fruit en noten betrof zelfvoorzienend. Lies van Weezel herinnerde zich de keuken en bijkeuken waarin 'wij erwten moesten 8 — doppen en boontjes afhalen voor de weck'.

Een van de graag geziene gasten in Ede was kunstenaar Jan Toorop (1858-1928), met de kring om hem heen. Toen hij in mei 1916 uit Nijmegen vertrok zonder een nieuw huis te hebben, logeerde hij tot herfst 1918 regelmatig in Ede.¹³ Op 19 juli 1916 bestelde Toorop vierenveertig flessen wijn bij zijn vriend en wijnhandelaar Anthonij Nolet in Nijmegen en illustreerde hij zijn bestelingsbrief met tekeningetjes van zijn dorstige Edese vrienden.¹⁴ Tien dagen later bedankte hij Nolet in een brief vol zelfspot en relativering: 'Wat waren die wijnen smeltend op je tong vooral op

een tong van zoo'n vent die zulke mystieke teekeningen maakt en op die van een romanticus die er zoo geweldig van houdt. (...) V. Schendel heeft een oude lommerrijke tuin, die je stemt tot mystieke teekeningen.'

Een andere gast die het bijzonder naar zijn zin had in villa Pacifica, was de dichter Adriaan Roland Holst (1888-1976). Hij kwam naar Ede omdat het hem in Amsterdam niet beviel. Op 29 november 1917 schreef hij Annie vanuit zijn kamers aan de Keizersgracht: 'Nu zit ik weer alleen op deze stadskamer, omsingeld door herinneringen aan Ede, dat mij een kortstondig 'Eden' is geweest. Ik troost mijzelf nu maar met de gedachte, dat mijn verbanning niet voorgoed geldt, en dat ik nog wel eens gelijk een wereldmoede Adam uit mag komen rusten in een paradijs, waar de boom valt en niet de mensch.' Hij blijkt niet enige bezoeker: 'Ik vrees achteraf, dat ik al die dagen de vaste stoel van Triebels in beslag heb genomen; als dat zoo is, heb ik berouw, en bewonder zijn lankmoedigheid, die zweeg en duldde. Maar het was ook zoo goed daar bij die kachel, waar elk gevoel van een vreemde te zijn verdoezelde tot een genoegelijke ontkenning.'

Vertrek

Van Schendel leidde een idyllisch leven in Ede. Hij bewoonde een ruime villa met prachtige tuin op het zuiden. Hij genoot de rust van bos en hei in een boerendorp met aangename mensen. De kinderen gingen naar de dorpschool. Kennie kreeg pianoles van een luitenant en Sjeu vioolles van een barones. Voor vrienden uit Holland was hij goed bereikbaar met de trein, en in Carel de Ridder en Eudia de Ridder-Pierson van Huize Kernhem had hij ook om de hoek aangename contacten.¹⁵ Kortom,

13 Tussen 1916 en 1919 werkte Toorop aan de Kruiswegstaties voor de Sint-Bernulphus-kerk in het nabij gelegen Oosterbeek. De Maria-figuur is getekend naar Annie van Schendel.

14 Hij beeldde Van Schendel af met de zelfde rode stropdas als op het bekende breed en kleurig geschilderde portret uit 1912 (coll. Sted.Museum in Amsterdam).[zie pag.1]

15 De familie De Ridder was een welgestelde, kunstzinnige familie. Vooral op initiatief van Euida werden er kunstenaars uitgenodigd op

'het was een hartlijk land met lichte ruimten / Over de glooiingen of langs de weg, / De zomer bloeide voort in lange dagen / Met bloemen in de tuin en werk en rust.'¹⁶

Om zich zo'n levensstijl te kunnen veroorloven moest hij hard werken. In Ede was er eerst nog de erfenis van zijn vermogende eerste vrouw, Bertha Zimmerman (overleden in 1905), maar het bleef beknibbelen en elk dubbeltje omdraaien. Reden om met succes bezwaar te maken tegen de belastingaanslag over 1913. Van Schendel rekende Aart van der Leeuw op 23 november 1919 voor hoe voordelig het zou zijn om naar Frankrijk of Italië te gaan: 'Ja, het zijn lastige tijden voor arme schrijvers zoals wij, die vrienden van Henriëtte Holst in Rusland hebben mij ook heel wat afgenomen.' Van Schendel had namelijk het laatste deel van zijn erfenis van zijn eerste vrouw belegd in aandelen Russische spoorwegen die na de machtsgreep van de bolsjewisten in oktober 1917 waardeloos waren geworden. 'Maar dit financieele praatje is eigenlijk alleen maar om je aan te raden wèl naar Italië te gaan als je gelooft dat het goed voor je is, - en als je het eenigszins kan.'

Daarbij had Van Schendel een goede aanleiding om te geloven dat het goed was voor hem en zijn gezin naar warmer oorden te verhuizen. Annie leed voortdurend aan astma en na de winter van 1919-1920 gesukkeld te hebben met de weersinvloeden, werd besloten een land met een milder klimaat op te zoeken. Wat lag er meer voor de hand dan dat Van Schendel, die zo-

veel van het zuiden hield, weer naar Italië vertrok? Het gezin reisde naar Borgighera en vervolgens naar Alassio. In Sestri Levante werd een woning betrokken, later verhuisde het gezin naar Florence.

Heimwee

Kort na zijn vertrek was Van Schendel nog bescheiden over zijn nieuwe genot in Italië en stelde hij Aart van der Leeuw 5 december 1920 de retorische vraag: 'weeg zonnenschijn tegen boerenkool-met-worst, en zie wat beter voor je is'. Een paar jaar later beschreef hij hem vanuit Sestri Levante de haast paradijselijke situatie: 'Wij leven om zoo te zeggen in of aan zee, voorzien van een zwembroek, en wij hebben dan ook al eenigszins de huidskleur van de visschers. Het is vakantie, niets dan vakantie, voor de kinderen en voor ons, omdat je met die gestadige warmte van 85-90° [F, 29-32°C] toch niet veel goeds kan doen, 's morgens mogen de kinderen ons naar een spleet in de rotsen roeien, waar het allerhelderste water over witte steentjes kabbelt. Daar liggen wij lang uit en laten ons overspoelen, ieder met zijn lectuur'(15 augustus 1923).

Ondanks zo veel heerlijkheid wilde Van Schendel wel terug naar Nederland, bekende hij 18 augustus 1924 aan Van der Leeuw: 'Annie maakt het goed in dit klimaat, van ons vieren zou zij het minst graag weer in Holland wonen. De kinderen zien altijd zooveel nieuwe dingen dat zij aan het vaderland niet denken. Ik voor mij zou wel, zoo eens in het jaar, langs de Noordhollandsche weilanden, de Zeeuwsche akkers of de Brabantsche heiden willen wandelen. En wonen ook, maar dan onder voorwaarden: de Italiaansche zon en heel veel Italianen, afschaffing van belastingen en algemeene hervorming van prijzen. Jij, goeie Sijmen, betaalt veel te veel: voor een leger dat geen muziek voor je maakt, voor een tram die

---

Huize Kernhem. Van Schendel las er werk van Shakespeare, Aart van der Leeuw en van zichzelf voor.

16 'De Nederlanden', Verzameld Werk, dl. 7, blz. 454. Bovendien maakte hij behalve binnenlandse uitstapjes geregeld buitenlandse reizen naar het Zwartewoud (1909), de Shakespearefeesten in Stratford-on-Avon (juli 1910), Spanje (april 1913), Palestina (maart 1914) en Lourdes (oktober 1919).

net zoo vulgair is als hier, voor boeken waarvan het papier het beste is. Maar wat dit laatste betreft vermoed ik dat je al lang zoo slim bent den boekverkoop te vermijden.'

Tegenover Philo Bregstein en Charles Vergeer verklaarde dochter Corinna van Schendel (1909-1985) dat als het aan haar vader had gelegen, hij het liefst in Nederland was blijven wonen. Hij voelde zich in Ede op zijn gemak en zonder zorgen om geld of gezondheid zou hij nooit definitief zijn vertrokken. Niet voor niets liet Van Schendel pas in oktober 1927 de inboedel van villa Pacifica van Ede naar Florence overbrengen.¹⁷ 'Met heimwee sprak hij over Nederland, zoals dat ook spreekt uit het in 1944 te Sestri Levante geschreven gedicht *De Nederlanden*:

Hoevele schreden heb ik niet getreden

*In 't land waar ik voorheen
een woning had,*

*Het spoor dat ik er liet vind ik
niet weder*

En evenmin de vreugde die 't mij gaf,

*Maar wat dat land was kan
ik niet vergeten,*

*Zijn beelden blijven voor
mij staren licht*

En goed en lief zooals zij altijd waren.¹⁸

Opmerking redactie:

Enkele werken van Van Schendel, de volledige briefwisseling met Willem Witsen vice versa en een groot aantal artikelen in literaire bladen zijn in te zien op:

<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=sche034>

¹⁷ Onduidelijk is of het huis werd doorverhuurd. De villa werd pas in de jaren twintig verkocht door mevrouw Heeley.

¹⁸ 'De Nederlanden', Verzameld werk dl. 7, blz. 453.

ZOALS HET VROEGER GING BIJ HET PERSONEEL VAN DE MACHINEFABRIEK¹⁹

Tegen de tijd dat het fruit rijpte, kregen de leerjongens opdracht voor de nodige appels en peren te zorgen. Zo ook de jeugdige Hendrik van de Bospoort die in het dorp woonde en met een paar kornuiten elke dag de lange weg naar de fabriek moest lopen. Omdat een aframmeling stond te wachten als zij met lege handen aankwamen, was het noodzaak in dit jaargetijde de tuinen op de Bree, bij Kees Bremer aan het begin van het Zwarte Laantje of die van IJssel de Schepper af te stropen. Prachtig fruit leverde ook de tuin van dokter Van Leeuwen vooraan de Stationsweg.

Op een morgen, toen diens tuin op het programma stond, zagen zij, op een tuintafel, een aantal mooie appels, geplukt en wel klaar liggen. Zij prop-ten hun zakken vol en deelden die bij de

schaft van negen uur aan de oudere werknemers die het fruit smakelijk verorberden. Nog geen half uur later evenwel verdron- gen die elkaar voor de paar wc's die de fabriek rijk was, krimpend van de buikpijn.

De linke dokter had al een paar maal, in de vroege ochtend, jongens in zijn tuin zien scharrelen en hen nu te grazen genomen. Hij had een aantal appels uitgezocht, die met een laxeer- middel ingespoten en voor het grijpen gelegd. Het resultaat bleek succesvol: voortaan werd de tuin van dokter Van Leeuwen gemeden.

H. J. Nijenhuis: *Ede in grootvaders tijd*, 1983

¹⁹ Henneman & Co

DE PROTESTANTS-CHRISTELIJKE LANDBOUW- HUISHOUDSCHOOL 'PRINSES MARIJKE' TE EDE, 1931-1991

11

C.E.H.J.Verhoef

De historische werkgroep van de Vereniging Oud Ede houdt zich voornamelijk bezig met de bestudering van de geschiedenis van Ede in de twintigste eeuw. In dat kader is in 'De Zandloper', het kwartaalblad van de Vereniging, in de loop van de laatste zeventien jaar onder meer een aantal artikelen over het onderwijs gepubliceerd. Zo verschenen achtereenvolgens:

De Protestantse Bewaarschool: 1864-1930' (de eerste Edese kleuterschool), **'De Christelijke Normalessen 1905-1930'** (de eerste opleiding voor onderwijzers en onderwijzeressen in Ede), **'Ot en Sien in Ede'** (over het Lager Onderwijs in Ede) en **'Het Juliana-lyceum', 'Het Marnix College', 'Het Streeklyceum' en 'Het Pallas Athene College'** (over het Voortgezet Onderwijs).

De 1e klas 1931-1933. Bovenste rij van li naar re: Willie Soetendaal, Netty Buis, Jantje Heij, Dinie Kaldewey, Tjits Welbedacht, Wijntje Renes, Mien Klomp; middelste rij: onbekend, Gertie de Bond, Gon Joosten, ..Kelderman, Co Hart, Greet v.d.Plaat, Mies Wolfs; onderste rij: Co Engelenhoven, lerares naaikunst mej.Ridderhof, directrice mej. Van Diermen de Jel, Hennie van Voorst, Neeltje van Beek; liggend: Sonja v.d.Aa.'

Hieronder volgt de beknopte geschiedenis van de Edese landbouwhuishoudschool Prinses Marijke.

Voor een auteur is een archief doorgaans de belangrijkste bron. Helaas bestaat het archief van de Prinses Marijke School niet meer. Volgens de richtlijnen van het ministerie moeten

archiefstukken vijf jaar bewaard blijven en kunnen daarna worden vernietigd. Een aantal jaren geleden zijn om die reden alle notulen van bestuurs-, directie-, en personeelsvergaderingen, evenals de correspondentie van bestuur en directie opgeruimd.

Vandaar dat hier geen volledig overzicht van de geschiedenis van de PMS gegeven kan worden. Dit artikel moet zich tot enkele hoofdmomenten beperken. Hierbij is gebruik gemaakt van in onderstaande voetnoten vermelde documenten, jubileumboeken en artikelen en van mondelinge informatie van enkele voormalige personeels- en bestuursleden. Daarbij is zoveel mogelijk de chronologische volgorde aangehouden.

houdschool te Ede.

Met name de heren O.C.van Hemesen en J.van Voorst hebben zich uitvoerig met de voorbereidingsplannen beziggehouden. Zij gingen daarbij zo voortvarend te werk, dat al op 20 mei 1931 de school aan de Brouwerstraat door burgemeester Creutz kon worden geopend. Directrice werd mejuffrouw H.J.van Diemen de Jel. Op haar schouders rustte een grote verantwoordelijkheid. Het opstarten van een nieuwe school is geen eenvoudige zaak. Zeker niet als de directrice een jonge vrouw is van pas 21 jaar, die naast haar directietaak ook nog 28 uren per week les gaf.¹

Oorspronkelijk idee

Bij een Bond van Christelijke Boeren

Mevrouw Heij-Grootveld, moeder van 10 dochters en 1 zoon, heeft met enkele andere echtgenotes van leden van de CBTB het initiatief genomen tot oprichting van een Chr. Landbouwhuishoudschool in Ede

Initiatief CBTB

De Edese afdeling van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (CBTB) nam in 1930 het initiatief tot de vestiging van een Christelijke Landbouwhuis-

en Tuinders is men licht geneigd te denken dat het oorspronkelijke idee voor het oprichten van de school wel een zuivere mannenaangelegenheid zal zijn geweest. Niets is minder waar. Het zijn vooral de vrouwen van de leden van de Bond geweest, die het voortouw hebben genomen. Zij vonden de oprichting van een dergelijke school noodzakelijk. In het jubileumboek ter

¹ *Christelijke Huishoudschool in het zilver*, EdeseCourant, 13-04-1957, GA Ede.

gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de school wordt met name Mevrouw Heij-Grootveld genoemd. Zelf moeder van tien dochters, heeft zij de eerste aanzet gegeven tot de oprichting van een school voor meisjes van het platteland.² In het begin van de vorige eeuw was het in de agrarische sector niet gebruikelijk dat meisjes een voortgezette opleiding volgden. Na de Lagere School kwamen zij thuis om in het huishouden en in het boerenbedrijf te helpen. Via het oprichten van een landbouwhuishoudschool wilde men boerendochters de gelegenheid bieden nog wat bij te leren. Dat moest dan wel onderwijs zijn dat was toegespitst op de toekomst van deze meisjes, dus als voorbereiding op het werk op de boerderij en in het gezin.

Lesprogramma

13 — Vandaar dat het onderwijs zich aanvankelijk beperkte tot naai-, kook- en tuinbouwlessen. Centraal stonden de huishoudelijke vakken. De naailessen kwamen goed van pas. In die tijd werden, vooral op het platteland, de kleren die men nodig had meestal zelf gemaakt. Daar kwam nog bij dat als gevolg van de beurskrach in 1929, de jaren dertig van de vorige eeuw een periode vormen van grote economische malaise. In die crisistijd was het uitermate nuttig om van oude kleren nieuwe te maken.³

Van die vaardigheid maakte men ook tijdens en na de Tweede Wereldoorlog een goed gebruik. Ook toen was er een groot gebrek aan kleding. Zo werden de parachutes die na de geallieerde landing op 18 september 1944 op de Ginkelse heide waren achtergebleven, tot kledingstukken verwerkt.

De meeste leerlingen kwamen van een

boerderij. Vooral voor hen was enige kennis van de tuinbouw niet onbelangrijk. Bij de meeste boerderijen, maar ook bij veel woningen in de dorpen, waren moestuinen waar groente en fruit voor eigen gebruik werden verbouwd. Achter het schoolgebouw was een grote tuin. Daar kreeg elke leerling een stukje grond aangewezen om het geleerde in praktijk te brengen.

Zelfs de kooklessen waren bepaald niet overbodig. Daar viel nog heel wat te leren. Ooit werd door een van de leerlingen met een kachelpook in de droogkokende spinazie geroerd. Overigens vonden sommige boerendochters dat de (eerste) directrice veel te luxe kookte en te weinig vet gebruikte!⁴ Tijdens deze praktijklessen droegen de leerlingen lichtgroene katoenen jurken met witte schorten en witte mutsen.

Het onderwijs bleef niet tot het eigen schoolgebouw beperkt. Al in de beginjaren werden educatieve excursies georganiseerd, onder andere naar de Gero fabriek in Zeist, naar zeepfabriek De Klok in Heerde, naar de Kema in Arnhem, de Dru pannenfabriek in Dieren, het Arboretum en de school voor Bakkerij en Maalderij in Wageningen en naar de beschuitfabriek van Arke.⁵

Christelijk karakter van de school

De oprichters stond een school voor ogen waar zij 'de vrijheid namen om zowel de vaktechnische-, als de meer algemeen gerichte opleiding als een niet-waardevrije zaak op te vatten. Het was hun hartelijke wens om in opvoeding en onderwijs het Evangelie niet te negeren maar die blijde boodschap juist bewust te noemen', aldus de secretaris van de Centrale Commissie, dhr. Blacquièrè, in het jubileumgeschrift uit 1981.⁶

Hiervan uitgaande, koos men voor de

2 *Chr.School voor Huishoud- en Nijverheidsonderwijs "Prinses Marijke" te Ede, 1931-1981* (PMS Ede), 20.

3 *Prinses Marijke School in 1981 een halve eeuw oud*, Edese Courant, 15-12-1980, GA Ede.

4 *Chr.School voor H. en NO.*, etc., 7, 21.

5 *Idem*, 8.

6 *Chr. School voor H. en NO.*, etc., 13.

school de volgende grondslag: 'Aan de Centrale Commissie voor het Christelijke Beroepsonderwijs van de Gelderse CBTB ligt de Heilige Schrift als Gods Woord ten grondslag. De Centrale Commissie stelt zich ten doel op die grondslag het christelijk onderwijs te bevorderen. Zij tracht dit doel te bereiken door [aan te sluiten bij de algemene doelstelling voor het landbouwhuishoudonderwijs]:

- a. het oprichten en instandhouden van scholen voor voortgezet onderwijs;
- b. het verzorgen van cursorisch onderwijs en onderwijs in het kader van het leerlingenstelsel;
- c. alle andere wettige middelen die voor het doel van de Centrale Commissie bevorderlijk zijn.

In de akte van benoeming werd dit in de volgende spelregels vastgelegd:

14 — Art.1.1 De leraar zal bij de vervulling van zijn taak loyaal medewerken aan de doelstelling van de school, ook voor zover die doelstelling gebaseerd is op de levensbeschouwelijke grondslag van de school.

Art.1.2 Hij zal voldoen aan alle eisen welke hem, gezien deze doelstelling en grondslag, de aard en het milieu van de school, terzake van onderwijs en gedragingen redelijkerwijs kunnen worden gesteld. Het vertrouwen te bewaren van hen die bij de schoolgemeenschap betrokken zijn, is daarbij van groot belang'.⁷

Dat in 1931 de Nederlandse samenleving nog volledig op de man geconcentreerd was, blijkt uit dit artikel, waar gesproken wordt over 'de leraar' en 'hij', terwijl het hier een landbouwhuishoudschool betrof waar toen vrijwel uitsluitend vrouwelijke docenten lesgaven.

Het christelijke karakter van de school

⁷ Akte van benoeming Prinses Marijke School (PMS Ede).

werd voornamelijk tot uitdrukking gebracht door de eerste les van de dag met bijbellezen en gebed te beginnen. Aan het eind van de schooldag sprak de docent weer een gebed uit. Vanzelfsprekend werd aan de christelijke feestdagen ruimschoots aandacht geschonken.

Bestuur

Het bestuur van de school werd gevormd door de Centrale Commissie voor het christelijk landbouwhuishoudonderwijs van de Gelderse CBTB, terzijde gestaan door een commissie van beheer, aanvankelijk gevormd door plaatselijke bestuursleden van de CBTB. Later is dit veranderd; het plaatselijke bestuur werd toen aangevuld met enkele dames.⁸ Langs deze weg probeerde men ouders van leerlingen bij het wel en wee van de school te betrekken. Bovendien verwachtte men dat de dames meer van de huishoudelijke vakken zouden weten dan de heren van het bestuur.

Voortdurend is getracht een zo goed mogelijke relatie op te bouwen tussen de Centrale Commissie en de commissie van beheer enerzijds en directie en personeel van de school anderzijds.

1940-1945

De oorlogsjaren vormen een verhaal apart. In de meidagen van 1940 werd het schoolgebouw aan de Brouwerstraat eerst door Nederlandse militairen in gebruik genomen en daarna door Duitse. Na korte tijd werd het gebouw vrijgegeven. De troep die de soldaten hadden achtergelaten, was onbeschrijfelijk. Dagenlang zijn docenten en leerlingen bezig geweest om de puinhopen op te ruimen.

Na de geallieerde landingen bij Arnhem in september 1944, werden in de school evacu es uit Arnhem en Oosterbeek voor een warme maaltijd ontvangen.

⁸ Edese Courant 13-04-1957, GA Ede.

15

M. van Ravenhorst, bestuurslid, W. van de Bosch, raadslid en bestuurslid, C. van de Pol, raadslid en bestuurslid, O.C. van Hemessen, leraar, W. Achterstraat, bestuurslid, S. Boonzaaijer, bestuurslid, H. van de Bielerd, bestuurslid, A. Huisman, bestuurslid, J. van Voorst, bestuurslid, J. Westering, leraar, Van Diemen de Jel, vader van de directrice, mw. M. van Hemessen-de Koningh, mw. H. Achterstraat-Steenbergen, mw. H. van de Bielerd-Van de Brandhof, mw. J. van Voorst-Davelaar, mw. J. Heij-Van Grootveld, C. Peelen-Schimmel, mw. G. Huisman-Meijers, mw. A. Abma-Kool, presidente comm. van toezicht, mw. J. van Steenbergen-Van Vliet, lid comm. van toezicht, mw. Van Diemen de Jel, moeder van de directrice, G. Peelen, secr., mej. H.J. van Diemen de Jel, directrice, mej. Beumer, inspectrice van het toezicht op nijverheidsonderwijs voor meisjes, J. Heij, voorzitter Christelijke Landbouwhuishoudschool, mej. G.J. Smit, adj. inspectrice van het toezicht op het nijverheidsonderwijs voor meisjes, mej. J. Ridderhof, onderwijzeres (foto Gemeentearchief Ede)

De keuken werd als gaarkeuken gebruikt. Verschillende andere lokalen

waren ingericht als ziekenhuis voor mannen die in Renkum en Heelsum loopgraven moesten graven voor de Duitsers. Dit alles betekende voor de leerlingen dat er, net als in 1940, opnieuw geen les kon worden gegeven. Na de bevrijding in april 1945, moest het hele gebouw voor de tweede keer grondig gereinigd worden.⁹

Afscheid eerste directrice

Op 21 mei 1942 nam mej. Van Diemen de Jel afscheid. Zij trouwde met ds. Roelofsen en werd om die reden ontslagen. In Nederland was het nog niet gebruikelijk dat getrouwde vrouwen een vaste betrekking hadden. Haar opvolgster werd mej. H.B. Aalderink. Voor mevrouw Van Diemen de Jel kwam hiermee een einde aan een veelzijdig dienstverband van elf jaar. Zij had een grote belangstelling voor alle facetten van het schoolleven.

Naast haar normale dagtaak leerde zij koeien melken en ooit heeft zij in het kader van een tuinbouw cursus enige lessen bomen snoeien gevolgd. Tot haar grote verdriet verbood het bestuur haar in de bomen te klimmen.

⁹ Chr.School voor H. en NO., etc., 23.

16 — De melkcursus die mevr. Van Diermen de Jel (midden) zorgde behalve voor de nodige vaardigheden ook voor de kennismaking met haar a.s. echtgenoot Ds. Roelofsen (geheel links)

Uitbreiding onderwijsaanbod

In de loop der jaren onderging het onderwijsaanbod van de school ingrijpende veranderingen. Typerend voor de open opstelling van bestuur en schoolleiding ten aanzien van onderwijskundige vernieuwingen, is de voortdurende aanpassing aan steeds wisselende maatschappelijke omstandigheden en de daarmee samenhangende eisen aan het onderwijs. Dat betekende het telkens verder uitbreiden van het aantal opleidingen.

De school was in 1931 begonnen als een primaire opleiding van twee jaar tot boerin/huisvrouw. Op den duur werd daar een breed spectrum van vakopleidingen aan toegevoegd. Niet alleen schoolverlaters van het lager onderwijs bezochten de landbouwhuishoudschool. Ook oudere meisjes werden als leerling toegelaten. Zo werd aan fabrieksmeisjes de gelegen-

heid gegeven verschillende cursussen te volgen. Zelfs in de avonduren werd les gegeven. Onder andere in Barneveld aan een groep getrouwde dames. Dergelijke lessen werden soms in een oude schuur, een verenigingsgebouw, of in het bakhuis van een boerderij gegeven. Sommige plaatsen waren alleen per fiets bereikbaar. De lerares kreeg dan 2 ½ cent per kilometer fietsvergoeding.

Op 30 september 1948 werd door de gemeenteraad van Ede het verzoek van de Centrale Commissie om 'afgifte van een verklaring als bedoeld in artikel 25 6^e lid van de Nijverheidsonderwijs-wet, inzake de toevoeging van een zgn. vormingsklas aan de Chr. Landbouwhuishoudschool', goedgekeurd.¹⁰ Deze vervolgopleiding was toegankelijk voor meisjes met een ulo of hbs-diploma, en gaf hen de mogelijkheid om daarna de leraressenopleiding te volgen. Later werd een mavo- of havo-diploma vereist en werd de vormingsklas een jaar van voorbereiding op een beroepsopleiding.

¹⁰ Verslag gemeenteraadsvergadering Ede, 30-09-1948, GA Ede.

Zij was speciaal bedoeld als overbruggingsjaar voor meisjes die nog te jong waren voor een bepaalde opleiding of die nog geen keuze hadden gemaakt. In 1960 werden door de gemeenteraad de aanvragen tot het invoeren van een tweejarige opleiding tot inrichtings-assistente en een eenjarige opleiding leerling-verkoopster goedgekeurd.¹¹

Van een opleiding voor huisvrouw/boerin was de school langzaam omgevormd tot een instelling voor beroepsvoorbereidend onderwijs.

Naast de verschillende dagopleidingen werden er ook avondcursussen gegeven. Welke dat waren, blijkt uit een advertentie in de Edese Courant van 17 september 1949:

Advertentie PMS, Brouwerstraat 26:

Bij voldoende deelname zullen met oktober de volgende cursussen aanvangen:

1. Avondhuishoudcursus: 2 jaar, 2 avonden per week:
1^e jaar: 1 avond koken, 1 avond verstellen, patroontekenen, naaien.
2^e jaar: 1 avond koken, huishoudelijk werk of wasbehandeling,
1 avond patroontekenen en naaien.
2. Naaicursus: 1 jaar, 1 avond per week.
3. Cursus patroontekenen en knippen: ½ jaar 1 avond per week.
4. Kookcursus: 1 jaar, 1 avond per week: bereiding eenvoudige gerechten.
5. Cursus fijne keuken: 3 maanden, 1 avond per week.
6. Cursus bereiden ziekenvoeding: ½ jaar, 1 avond per week.

Wie de hele cursus heeft gevolgd, krijgt een getuigschrift.

Directrice: H.B.Aalderink.¹

Aan de uitreiking van dergelijke getuigschriften werd elk jaar een feestelijk tintje gegeven. Zelfs de plaatselijke pers gaf dan meestal acte de présence. Op 23 juli 1949 meldde de Edese Courant dat aan de leerlingen van de vormingsklas 'in één van de feestelijk aan-geklede lokalen aan de Brouwerstraat' hun certificaat was overhandigd. Tien meisjes waren dat jaar geslaagd; drie

werden helaas afgewezen. Een afvaardiging van de Commissie van Beheer woonde de plechtigheid bij, evenals de ouders van de gelukkigen.

Onder de ouders bevonden zich dat jaar ook burgemeester Boot en zijn echtgenote. Zij kwamen het succes van hun dochter meebelevén.¹²

Gemeentelijk toezicht

De gemeenteraad hield vanwege de gemeentelijke subsidie voortdurend een oogje in het zeil. Op gezette tijden werden twee gedelegeerden benoemd om toezicht op de school te houden. Zo lezen wij in het verslag van de gemeenteraadsvergadering van 27 oktober 1949 dat de heren Heij en Van Steenbergén werden herbenoemd in het bestuur van de school. Nog in 1966 benoemde de raad twee gedelegeerden.¹³

Huisvesting

Bij de start in 1931 telde de school 150 leerlingen. Zij was gehuisvest in de Brouwerstraat; de grond was voor f.2,50 per m² gekocht. Het gebouw kostte inclusief de inventaris f.48.000.- Doordat de school in een grote behoefte voorzag, groeide het aantal leerlingen jaarlijks. Ook de kwaliteit van het onderwijs,

het toenemend aantal opleidingen en de goede sfeer droegen daartoe bij. Het zes klaslokalen tellende gebouw voldeed na korte tijd niet meer. Het gevolg was dat de school vele jaren ruimtegebrek heeft gekend. Al in 1938 werd een verdieping bovenop het bestaande gebouw aangebracht.

¹² Idem, 23-07-1949.

¹³ Verslag gemeenteraadsvergadering Ede, 27-10-1949, 06-09-1966, GA Ede.

Kijkje in de keuken van het gebouw aan de Brouwerstraat (ca. 1935). De leerlingen droegen lichtgroene jurken, witte schorten en witte mutsen.

18

De groei ging echter in een dermate snel tempo, dat men gedwongen werd de ene na de andere dependance in gebruik te nemen. Als eerste huurde men het Evangelisatiegebouw aan de Verlengde Maanderweg. Het was het begin van een indrukwekkende rij lokaliteiten, verspreid over het centrum van het oude dorp, zeer verschillend in bouwstijl en qua inrichting niet allemaal van het meest moderne soort. Uiteindelijk werd er les gegeven in de School met de Bijbel aan de Telefoonweg, in de Landbouwschool, in gebouw Musica op de Markt, in de Jeugdkapel, in de openbare mulo, eveneens op de Markt, in de Cavaljéschool, in gebouw Rehoboth, in de christelijke ulo-school en zelfs in de Reehorst.

Heel afwisselend was het in 'Ons Huis' aan de Telefoonweg. De harmonica-deuren verdeelden de ruimte in drieën. In een van die ruimten werd ooit een kanarientoonstelling gehouden, terwijl daarnaast geprobeerd werd les te geven. In het Evangelisatiegebouw aan de Verlengde Maanderweg, in het schooljargon aangeduid met 't Evangelie', was het net zo onrustig. Met alleen dit verschil dat hier in een belovend lokaaltje een predikant aan zijn catechisanten de geheimen van de Hei-

delbergse catechismus ontrafelde.¹⁴

Geen wonder dat bestuur en schoolleiding jarenlang naar een goede oplossing hebben gezocht. Aanvankelijk dacht men aan een verdere uitbreiding van het gebouw aan de Brouwerstraat, maar het advies van de Rijksgebouwendienst in

1953 was negatief. De school aan de Brouwerstraat mocht niet worden uitgebreid. Dus werden er plannen ontwikkeld voor een volledig nieuw schoolgebouw. Tot een uitvoering kwam het voorlopig niet. Wel had men alvast een berekening gemaakt. De bouwkosten voor de nieuwe school raamde men op f.1,25 miljoen tegen 4 ¼ % rente. Lenen van dit geld was echter voorlopig financieel niet mogelijk.¹⁵

Die kans kwam pas rond 1957.

Gelukkig was er nog wel geld voor een WA-verzekering voor leerkrachten en leerlingen.

Op 16 november 1953 bracht de NV Sociëteit voor Verzekering en Herverzekering te 's Gravenhage een offerte uit: 'f.0,10 per leerling die elke dag de school bezoekt en f.0,05 per leerling die éénmaal per week de school bezoekt'.¹⁶

Zilveren jubileum

Op woensdag 17 april 1957 beleefde de school een gedenkwaardige dag. Met veel trots kon het zilveren jubileum worden gevierd. De Edese Courant wijdde er een compleet artikel aan on-

¹⁴ Chr.School voor H. en NO., etc., 6.

¹⁵ Edese Courant, 13-04-1957, GA Ede.

¹⁶ Brief NV Sociëteit voor Verzekering en Herverzekering, d.d. 16-11-1953, in: 0672 archief Gelderse CBTB, 436: Correspondentie betr. landbouwhuishoudonderwijs 1952-1956, Gelders archief, Arnhem.

der het opschrift: 'Sceptici hadden ongelijk'. Bij de oprichting van de school in 1931 waren verschillende pessimistische geluiden over de levensvatbaarheid van een landbouwhuishoudschool in Ede te horen geweest, maar de resultaten van de laatste kwart eeuw hadden deze sceptici de mond gesnoerd. Sterker nog: 'De Prinses Marijkeschool', zo meldde de krant, 'is op het ogenblik een der grootste huishoudscholen van ons land'. Destijds begonnen met 150 leerlingen, was de school gegroeid naar een totaal van ongeveer 600 leerlingen en een personeelsbestand van 40 leraren en leraren.

Van een eenvoudige school voor landbouwhuishoudonderwijs, was de school omgevormd tot een instituut voor huishoudonderwijs in de meest uitgebreide vorm. De initiatiefnemers hebben destijds een vooruitziende blik gehad: 'Wat nu heel gewoon is, was toen - zeker in deze streek - iets heel bijzonders en het was geen wonder dat buitenstaanders sceptisch keken', aldus de journalist van de Edese Courant.

Inmiddels waren er aan de dagschool meer dan 2000 leerlingen afgeleverd. Daarnaast had een groot aantal meisjes speciale cursussen of avondlessen gevolgd.

Het eerste schoolgebouw van de Chr. Landbouwhuishoudschool aan de Brouwerstraat (1931-1938)

Herdenkingsdienst

De feestelijkheden werden 's middags geopend met een herdenkingsdienst in de oude Hervormde kerk. Ds.H.Roelofsen uit Zeist, hervormd predikant en echtgenoot van de eerste directrice van de school en ds.J.M.Bloemkolk, gereformeerd predikant te Ede, leidden samen de dienst. Beide sprekers waren ten zeerste ingenomen met de grootse ontwikkeling die de school in een kwart eeuw had doorgemaakt.

'Bij dit alles', aldus ds.Roelofsen, 'moeten wij echter steeds de woorden na blijven zeggen, die de heer Jac. van Voorst uitsprak toen hij in 1938 de school na de uitbreiding heropende: *Soli Deo Gloria*, Gode alleen de eer'.

Ds.Bloemkolk, de tweede spreker, herinnerde aan de schoolstrijd die honderd jaar geleden werd gevoerd. 'Van der Bruggen stootte toen Groen van Prinsterer van zich af met zijn wetsontwerp waarin aan christelijke scholen het recht op subsidie werd ontzegd. Ondanks deze tegenwerkingen bleef men echter christelijke scholen bouwen en zo verrees 25 jaar geleden ook de christelijke landbouwhuishoudschool'. Een fraaie toespraak, maar helaas klopt het verhaal van ds.Bloemkolk historisch gezien niet helemaal. Hij had er beter aan gedaan van tevoren de geschiedenis van de schoolstrijd nog even door te nemen, want de 'tegenwerkingen' waar hij over sprak, waren in 1920 via de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs beëindigd en de PMS werd pas elf jaar daarna opgericht.

Interessant is wat ds.Bloemkolk vertelde over de herkomst van de leerlingen. Zij behoorden niet alleen tot de jeugd uit de agrarische sector. De school is meegegroeid met het ontsluitingsproces dat zich in Ede voltrok. 'Als langs de draden van een spinnenweb komen iedere dag uit alle richtin-

gen de leerlingen naar de school en het levende bewijs van de vrucht van het onderwijs dat er genoten wordt, zijn de vrouwen en meisjes, die met dankbaarheid terugzien op de school aan de Brouwerstraat en die nu hun plaats in de maatschappij op juiste wijze kunnen innemen of daarnaar uitzien'.

De feestredenaar wees de toehoorders ook op de grondslag van de school. 'Het fundament van het onderwijs aan de school moet blijven de taak die God ons gaf het jonge meisje voor te bereiden op haar toekomstig werk. [-] Noodzaak is het daarbij vooruit te blijven zien. Wij moeten de telegraaf op volle kracht vooruit zetten. In de negentiende eeuw werd de strijd gestreden om het stichten van christelijke scholen. De tweede helft van de twintigste eeuw zal stellig gekenmerkt worden door de strijd om het behoud van de christelijke school. Het karakter van de school dient verdedigd, bewaard en versterkt te worden. De bijbel moet onmisbaar zijn op school. Niet als een ongeopend boek in een noodzakelijke bibliotheek, doch als een bronnenboek, waar steeds weer uit geput wordt. Ons geloof moet het principiële fundament zijn, waarop straks het nieuwe gebouwencomplex kan verrijzen'.

De dienst werd afgewisseld met zang door een koor van leerlingen en een koor van oud-leerlingen.

's Avonds recipieerde het bestuur in een der lokalen. Namens de gezamenlijke schoolbesturen werd een microfoon aangeboden, de oud-leerlingen schonken een bandrecorder, de lingerie- en tricotage-industrie firma De Jong gaf een strijkijzer en de christelijke technische school zegde toe dat de leerlingen een aantal presenteerbladen en asbakken zouden vervaardigen.

Diezelfde avond was er een reünie van oud-leerlingen onder leiding van de oud-directrice mevrouw H.J. Roelofsen-van Diemen de Jel. Zij gaf aan de hand van een groot aantal als lichtbeelden gepro-

jecteerde foto's een historisch overzicht van de afgelopen vijftig jaar.¹⁷

Praktijkles Tuinbouw naast het schoolgebouw aan de Brouwerstraat (1956)

Hendrik Stafweg

Tijdens de festiviteiten ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan was al gezinspeeld op de bouw van een nieuw schoolgebouw. Op 4 december 1957 verzond de directrice, mevrouw Uittenbogaard, een brandbrief naar het ministerie, waarin zij duidelijk aangaf dat het hoofdgebouw en de dependance veel te klein waren om de verwachten toeloop van leerlingen op te vangen. Zij rekende de minister voor dat de leerlingen van hoofdgebouw naar dependance een half uur moesten lopen en daarbij tweemaal een spoorweg moesten oversteken. Naar het gymlokaal was het zelfs 45 minuten lopen en ook dan moesten de leerlingen tweemaal een spoorweg passeren. 'Alle ouders zijn verplicht hun kinderen een fiets te geven om ons onderwijs te kunnen volgen', aldus de directrice.¹⁸

Haar noodkreet werd verhoord, zij het met enige vertraging. Pas in de loop van 1958 verklaarde het ministerie zich akkoord met de nieuwbouw en kwamen de benodigde financiële middelen beschikbaar. Het nieuwe gebouw

¹⁷ Edese Courant, 20-04-1957, GA Ede.

¹⁸ Brief mej. Uittenbogaard, 4-12-1957, in: 0672 archief Gelderse CBTB, 437: Correspondentie betreffend landbouwhuishoudonderwijs 1957-1964, Gelders archief, Arnhem.

werd gepland achter de lagere landbouwschool aan de Amsterdamseweg in een deel van Ede, waar in het kader van het uitbreidingsplan een nieuwe woonwijk was geprojecteerd. Het aantal leslokalen zou minimaal twaalf bedragen. 'Het wordt dus een monumentaal geheel', aldus een plaatselijk nieuwsblad.¹⁹ Op donderdag 14 mei 1959 des namiddags om 16.00 uur werd door de heer Jac.van Voorst sr., die als voorzitter van het schoolbestuur en secretaris van de centrale commissie voor het landbouwhuishoudonderwijs in Gelderland veel voorbereidend werk had verricht, symbolisch de eerste steen gelegd.²⁰

Echter, voorlopig stond er nog geen gebouw. Door verschillende vertragingen verliepen de bouwwerkzaamheden veel langzamer dan velen lief was. Eerst op 7 maart 1961 wist de Edese Courant te melden dat 'het kapitale complex' van de nieuwe christelijke landbouwhuishoudschool Prinses Marijke aan de Hendrik Stafweg zover gereed was, dat op maandag 20 maart om 13.30 uur de officiële opening zou plaatsvinden.²¹ Vier dagen daarvoor, op 16 maart 1961, verhuisde de school naar de Hendrik Stafweg.

Het nieuwe gebouw telde 16 lokalen, een ruime gymzaal, een grote aula, tevens overblijflokaal, twee verdiepingen en een grote garderobe onder het gebouw. 'Alle lokalen zijn sober gehouden, maar uiterst smaakvol en doelmatig gemeubileerd', aldus de Edese Courant. Daarmee leek het ruimtegebrek voorlopig van de baan.²²

Feestelijke opening

Bij een officiële opening horen genodigden. Ook het gemeentebestuur had een invitatie ontvangen. In hun verga-

dering van 6 maart beslisten B&W positief, want de secretaris noteerde: 'Het gehele college hoopt te gaan'.²³

Onder grote belangstelling werd het nieuwe gebouw van de PMS officieel in gebruik genomen. De voorzitter van de CBTB van Gelderland, dhr.C.Heij uit Ede, vertelde in zijn toespraak hoe de school dertig jaar geleden aan de Brouwerstraat was begonnen. Referend aan de grondslag van de school besloot hij zijn betoog met: 'Duizenden meisjes, waarvan de meeste nu huisvrouwen en moeders zijn, hebben hier onderwijs genoten. God heeft ons in de oude school steeds grote zegen gegeven. Moge ons onderwijs ook in de nieuwe school voor velen ten zege zijn'.

Namens het hoofdbestuur van de CBTB wenste dhr.W.P.Cnossen het bestuur van de Edese afdeling geluk. Evenals dhr.Heij benadrukte ook dhr. Cnossen het christelijke karakter van de PMS: 'Ook het vakonderwijs dient van een christelijke geest doortrokken te zijn, omdat het zich niet alleen bezig houdt met het bijbrengen van praktische vaardigheden, maar algemeen vormend dient te zijn'.

Tot de sprekers behoorde ook Mr.B.W.Biesheuvel, voorzitter van de Nederlandse CBTB, en later minister-president. Namens het gemeentebestuur sprak burgemeester Oldenhof zijn blijdschap uit over de totstandkoming van dit moderne schoolgebouw. Tevens werd van de gelegenheid gebruik gemaakt om de directrice, mej.H. M.Uittenboogaard, nog even in het zonnetje te zetten, omdat zij 25 jaar aan de school was verbonden. Aanvankelijk als lerares en, na een aantal jaren onderbreking, als directrice. Als blijkt van waardering kreeg zij een prachtige bloemenvaas met een groot boeket van de voorzitter van de centrale commissie voor het christelijke landbouwhuishoudonderwijs in Gelderland.

23 Dossiernr. STA/19658, GA Ede.

19 Dossiernr. STA/19658, GA Ede.,

20 Edese Courant, 09-05-1959, GA Ede.

21 Edese Courant, 07-03-1961, GA Ede.

22 Idem, 21-03-1961.

De inspectrice van het Nijverheidsonderwijs, mej.M.W.Schut stelde daarna het nieuwe schoolgebouw officieel in gebruik.²⁴ Zo nam de PMS afscheid van de Brouwerstraat en van de trouwkoetsjes die altijd langs de school reden. Zodra de leerlingen het rinkelen van de belletjes van het paardentuig hoorden, kwamen zij achter hun tafeltjes vandaan en holden naar de ramen om het bruidstoilet kritisch te beoordelen. Aan het bewonderen van de bruidjes was helaas een einde gekomen.

In 1961 werd het nieuwe schoolgebouw aan de Hendrik Stafweg geopend. Op de foto het bestuur en de docenten.

Namens de Centrale Commissie voor het Christelijk Beroepsonderwijs van de Gelderse CBTB en het Plaatselijk Bestuur van de school stuurde de directrice mej.H.M.Uittenboogaard op 29 april 1961, allen die bij de opening aanwezig waren geweest een dankbrief: 'Het is ons een behoefte om u allen te danken voor uw hartelijk meeleven bij de opening van ons nieuwe

schoolgebouw. Mede door uw toedoen werd 20 maart 1961 voor ons allen een feestelijke en onvergetelijke dag en de vele blijvende herinneringen een dagelijkse vreugde bij ons werk. Wij danken u zeer hartelijk'.²⁵

Het gebouw aan de Brouwerstraat werd aan de christelijke kweekschool voor onderwijzers overgedragen.

Noodlokalen

Dit alles betekende echter nog geenszins het einde van de huisvestingsmisère. 'Zelfs het verwerven van een compleet schoolgebouw aan de Bitterstraat droeg in onvoldoende mate bij aan het lenigen van de nood', zo staat in het gedenkboek 1931-1981. De leden van de Centrale Commissie hebben menig reisje naar Den Haag moeten maken om daar voor extra lokalen te pleiten; op den duur sprak men binnen de Commissie ietwat cynisch over 'ruimtevaarten'.²⁶ Op 2 februari 1965 verklaarden B&W zich in principe bereid een vergunning te verlenen voor het plaatsen van een 'barak (noodschool)' van drie leslokalen in de tuin van de school.²⁷

Met kunst en vliegwerk slaagde men erin de school draaiende te houden. Zo heeft men de opleiding tot inrichtingsassistente (inas) via dependancevorming in Zetten en met medewerking van de Christine Hermineschool aldaar, kunnen opstarten. De leerlingen werden daar met gehuurde bussen naar toe gebracht. De kosten daarvan kwamen voor rekening van de ouders. In 1970 werd een dependance aan de Dienenweg geopend. Ook in Harskamp werd een lokaliteit gevonden. Het leidde tot de vorming van een aparte 'Harskampse klas'. Veel docenten waren hier niet zo gelukkig mee. Het waren niet de gemakkelijkste leerlingen.

²⁵ Dossiernr. STA/19658, GA Ede.

²⁶ Chr.School voor H. en NO., etc., 3.

²⁷ Dossiernr. STA/19659, GA Ede.

Leerplan 1963

Hoe men de taak van de school en de doelstelling van het onderwijs zag, blijkt uit de omschrijvingen in het leerplan van 1963, zoals dat op 31 juli van dat jaar naar het ministerie is gestuurd, ondertekend door de adjunct secretaris dhr. A. J. Berkhout.

'Het Christelijk landbouwhuishoud-onderwijs wil zich tot taak stellen, de plattelandsjeugd te vormen en bij haar, voorzover dat op deze leeftijd reeds wenselijk en mogelijk is, voortbouwend op het gewoon lager onderwijs, dié kennis bij te brengen, dát inzicht en dié vaardigheden aan te kweken, die voor de Vrouwelijke Vorming, zoals God die van ons vraagt en aangeeft in Zijn Woord, nodig zijn. Deze tak van onderwijs wil, waar mogelijk, rekening houden met het plattelandsmilieu, de streek eigen'.

23 — In de doelstelling van de school komt dit alles terug: 'Het voortgezet algemeen vormend onderwijs stelt zich ten doel, voorzover mogelijk, a. het meisje inzicht te geven in de noodzakelijkheid van haar Algemeen Vrouwelijke Vorming; b. haar functionele kennis bij te brengen; c. vaardigheden bij haar aan te kweken, die voor haar Algemeen Vrouwelijke Vorming noodzakelijk zijn'.²⁸ Aan deze in de bewoordingen van die tijd zo fraai geformuleerde pedagogische doelstellingen kon de minister zijn goedkeuring onmogelijk onthouden.

Voortdurende naamswijzigingen

De ontwikkelingen binnen het onderwijs vinden hun afspiegeling in de verschillende naamswijzigingen. Wat dat betreft heeft de PMS haar partijtje aardig meegeblazen. Met de komst van de vormingsklas voor middelbaar beroepsonderwijs in 1948, werd de naam

van de school gewijzigd in 'Huishoudschool'. De Mammoetwet bracht een nieuwe wijziging; sinds 1968 spreekt men van lhno: 'lager huishoud- en nijverheidsonderwijs'.

Het aantrekken van middelbaar huishoud- en nijverheidsonderwijs (mhno) met opleidingen als b.v. inrichtingsassistente (inas: 1963), oriëntatie verzorgende beroepen (ovb: 1965) en kinderen jeugdverzorging (kvjv: 1976), zorgde voor een nieuw naambordje: 'lager- en middelbaar huishoud- en nijverheids-onderwijs' (lhno-mhno). Daarnaast bestond nog het 'individueel huishouden en nijverheidsonderwijs' (ihno). Een aantal jaren daarna zijn aan dit geheel nog twee 'internationale schakelklassen' (isk) toegevoegd. In 1981 telde de school 825 leerlingen, 70 full- en parttime docenten, 16 niet-onderwijzende personeelsleden en een vierhoofdige directie.

In augustus 1984 besloot de overheid het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) en het lager beroepsonderwijs (lbo) te scheiden. Het gevolg was dat van de PMS de mhno-afdeling zich verzelfstandigde tot het middelbaar dienstverlening en gezondheidsonderwijs (mdgo) 'Het Raetsgoet'. Lhno (PMS) en mdgo 'Het Raetsgoet' kregen elk een eigen bestuur en een eigen directie. 'Het Raetsgoet' nam zijn intrek in een nieuw gebouw aan de Bovenbuurtweg. In augustus 1985 werd dit door minister Deetman van Onderwijs geopend.

Wie dacht dat dit het einde was van alle organisatorische wijzigingen, kwam bedrogen uit. In 1991 ging men vrolijk verder. In dat jaar was men van oordeel, dat de overlevingskansen van een zelfstandige lhno niet al te hoog aangeslagen moesten worden. Dus besloot men de Prinses Marijke School te fuseren met de christelijke lagere technische school. Dit betekende het einde van zestig jaar zelfstandig landbouwhuishoudonderwijs.

²⁸ *Leerplan 1963 Landbouwhuishoudschool Ede*, in: archief 0672 Gelderse CBTB, inv. 437: Corr. betreffende landbouwhuishoudonderwijs 1957-1964, Gelders archief, Arnhem.

Een gelukkige bijkomstigheid was dat men eindelijk de naam van de school weer eens kon veranderen. Helaas was de originaliteit er af; zonder enige franje noemde men de nieuw gevormde 'protestants christelijke school voor lager beroepsonderwijs': 'Scholengemeenschap Ede-Noord'.

Ook onderwijsinhoudelijk gingen de vernieuwingen onverminderd voort. Naast naai- en kooklessen werd steeds meer aandacht geschonken aan theoretische vorming. Mede door de verlenging van de leerplicht verschoof het accent in de richting van algemeen vormend onderwijs. De doorstromingsmogelijkheden zijn daardoor verbeterd. Een leerling met een vierjarig lino-diploma kreeg eenzelfde toelatingkans bij het voorbereidend hoger beroepsonderwijs (vhbo) als een mavo-gediplomeerde, mits deze leerling voor bepaalde vakken, o.a. Nederlands en Engels, op C-niveau een voldoende had behaald.

Gouden jubileum

In 1981 werd het vijftigjarig bestaan van de PMS groots gevierd. Er werd een complete feestweek aan gewijd, van 14 t/m 20 februari. De feestelijkheden begonnen met een reünie. Op 16 februari gevolgd door een dankdienst o.l.v. Ds.F.van Deursen en een bijeenkomst in de Reehorst op 18 februari met toespraken van dhr.Heij, Drs.K.de Jong O.zn., staatssecretaris van onderwijs, en Drs.A.Leeuwis over 'Jeugd, school en samenleving'. 's Avonds werd door de medewerkers van de school het toneelstuk 'Een beeld van een man' opgevoerd. Op een school met 823 meisjes en maar twee jongens was met dit onderwerp succes bij voorbaat verzekerd.²⁹

Voor de jubileumviering in de Reehorst was ook de Commissie Onderwijs van

de gemeente Ede uitgenodigd. 'Uw aanwezigheid stellen wij op hoge prijs', zo meldde de gezamenlijke brief van de Centrale Commissie voor het Christelijk Beroepsonderwijs van de Gelderse CBTB en de Commissie van Beheer. In het gemeentearchief bevindt zich deze invitatie, voorzien van de volgende aantekening: 'Heeft gecirculeerd in de vergadering van 29 januari. Resultaat: geen belangstelling'. Waarschijnlijk heeft zich, na veel aandringen, alsnog een van de leden gemeld om de honneurs te zullen waarnemen, want onder de vorige zin staat geschreven: 'Dhr.Oosterveld zal aanwezig zijn'.³⁰

Grondslag

Wat in al die jaren niet veranderde, was de grondslag. In het jubileumboekje ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan in 1981 schreef dhr.J.Heij, destijds voorzitter van de Centrale Commissie: 'Het levenwekkende Bijbelse Evangelie was en blijft de bron van inspiratie en het richtsnoer voor ons allen. In die gezindheid mogen wij samen gedenken en danken en geeft het samen jubileren een stimulans om met vernieuwde moed voort te gaan'. De heer A.J.Berkhout, inmiddels opgeklimmen tot 2^e voorzitter van de Centrale Commissie, sloot hierbij aan met de woorden: 'Dankbaar mag worden teruggezien en in vertrouwen mag worden verder gebouwd, omdat wij allen daartoe in de afgelopen jaren in staat zijn gesteld door de Heer wiens Naam wij uit overtuiging hebben verbonden aan de Prinses Marijke School'.³¹

Dat heeft de school in haar bestaan willen uitdragen. De wijze waarop zij dat deed is in de loop der jaren wat veranderd. Nieuw benoemde docenten brachten nieuwe ideeën in en in sommige kerkgenootschappen zocht men naar nieuwe vormen van geloofsbeleving. Het gevolg was dat men op den

30 Dossiernr. STA/19658, GA Ede.

31 Chr. School voor H. en NO., etc., 2, 4.

29 Chr.School voor H. en NO., etc., 14, 15, 28.

duur ook op de PMS tot een meer eigentijdse invulling van identiteitgevoelige momenten, zoals het organiseren van een kerstontbijt, is gekomen.

Kledingvoorschriften

Qua naam en inrichting van het onderwijs moge er veel zijn veranderd, in het ruim zestig jarig bestaan van de school is er een duidelijke constante geweest: het merendeel van de leerlingen kwam uit orthodox protestants-christelijke gezinnen. De invloed van deze groep ouders via bestuur en schoolleiding was onder meer merkbaar in de gedragsregels voor personeel en leerlingen. Die leidden in het verleden onder andere tot vastomlijnde kledingvoorschriften.

In het schoolgebouw mochten vrouwelijke leerlingen geen lange broek dragen. 'Op de huishoudschool in Ede dragen meisjes geen lange broek.', aldus directrice mej.D.D.Mol, 'Het gaat hier niet om een bepaalde levensbeschouwing, maar om goede manieren. Een broek onder een schoolschort is geen gezicht'.³²

Dit betekende vooral 's winters in de garderobe: broek uit, rok aan. Wie de pech had af en toe naar een ander gebouw te moeten fietsen, moest dus enkele malen per dag broek en rok verwisselen. Handige meisjes rolden de broekspijpen op tot net onder de rok. Dat ging niet altijd goed, want soms zakte een van de pijpen naar beneden. Wie op dat moment betrapt werd, moest naar de conciërge om als straf de gangen te vegen of de trappen te dweilen.

In de jaren vijftig fietste een klas naar het golfslagbad 'De Branding' in Doorwerth. Onderweg, ver uit het zicht van de school, trokken sommige leerlingen hun korte broek aan. In een kort broekje fietsen durfde toen niet iedereen.

De vrouwelijke personeelsleden wer-

den nog in de jaren tachtig van de vorige eeuw verplicht in ieder geval tijdens ouderavonden geen broek, maar een rok te dragen.

Wel kledingvoorschriften, maar geen seksuele voorlichting. Bij de lessen kinderverzorging leerden de meisjes van alles: baby's vasthouden, wassen, enz., behalve hoe die baby's op de wereld waren gekomen. Toen zij dit aan de juf vroegen, kreeg die het Spaans benauwd en antwoordde dat de leerlingen die vraag maar thuis moesten stellen.

Kwajongensstreken

Als op elke school waren er ook op de huishoudschool leerlingen die niet alleen uit honger naar kennis en geestelijke vorming naar school gingen. Hoewel het over meisjes gaat, toch wisten zij heel goed raad met kwajongensstreken. In het jubileumboek 1931-1981 staan enkele rake voorbeelden. 'Zoals een prachtige pot gluton voor je neus met een lange plastic lepel erin, dat veert mooi. Vooral met zo'n klodder er op: poing, tegen het bord'. Bij de kookles werd 'wel eens met groente gegooid. De doperwten vlogen dan om je oren'. Wie gesnapt werd, werd gestraft. Dat betekende meestal corveewerk, in het gunstigste geval moest je een psalmversje leren en dat de volgende dag bij de directrice, juffrouw H.M.Uittenbogaard, in haar kamer opzeggen.

In ieder geval één lerares was omkoopbaar. Wie daar te laat kwam, deed er goed aan 'iets te eten mee te nemen, want dan was er niets aan de hand'. Wie niets attractiefs in de aanbieding had, werd naar de directrice verwezen.

Vooral bij de kooklessen deden de meisjes goed hun best, 'want als het mislukte, dan moest je het wel zelf opeten. Daar hadden we gauw wat op bedacht: het raam uit of de prullenbak in'.

Ooit werd op een warme zomerdag door de leerlingen f.1,50 bijeengeprokkeld

voor de draaiorgelman. Die kreeg het verzoek een half uurtje voor de open ramen te komen spelen.

Gespijbeld werd er ook. Al op 3 februari 1939 hield dhr. Memelink een lezing voor de CBTB onder de titel: 'Het euvel van het schoolverzuim'.³³

De eindexamenklas afd. Verzorging, 1987-1988)

Einde PMS - Ontstaan Het Streek

In het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw bracht het overheidsbeleid van schaalvergroting en grotere autonomie voor de scholen, de bestaansmogelijkheid van enkele protestants-christelijke scholen in de regio Ede in gevaar. Het Streeklyceum startte met ingang van de cursus 1988/9 een samenwerkingsvorm op brugklasniveau met de protestants-christelijke mavo's Bospoort (Ede) en Vossenvelde (Bennekom).³⁴ Dit was het begin van een ontwikkeling waar zes jaar later ook de scholengemeenschap Ede-Noord bij betrokken zou worden.

Op 1 augustus 1994 kwam het tot een 'megafusie' van vijf scholen; op die dag werden alle bevoegdheden, personeel, roerende- en onroerende zaken overgedragen aan de nieuw gevormde 'Stichting voor Protestants Christelijk Voortgezet Onderwijs voor de regio Ede/Wageningen'.³⁵ Het daarop volgende jaar werd de besturenfusie gevolgd door

een scholenfusie: de mavo's Bospoort en Vossenvelde, de interconfessionele mavo-vbo-school De Havelanden, de protestants-christelikescholengemeenschap Ede Noord en het Streeklyceum sloten zich aaneen tot de protestants-christelijke scholengemeenschap voor voortgezet onderwijs 'Het Streek'.

Vanuit onder meer het Streeklyceum was als voorwaarde voor de fusie gesteld dat aan de orthodox-protestantse identiteit niet getornd mocht worden. Daarvan uitgaande koos men voor de nieuwe scholengemeenschap de volgende grondslag: 'Het Evangelie der genade in Jezus Christus, aanvaardende, dat de Heilige Schrift Gods onfeilbaar Woord en Jezus Christus de mens geworden Zoon van God is, zoals dat onder meer beleden wordt in de eerste elf artikelen van de Nederlandse Geloofsbelijdenis'.³⁶

Het bestuur van deze megaorganisatie ziet als zijn allereerste taak het verzorgen van protestants-christelijk voortgezet en beroepsvoorbereidend onderwijs. In het informatieboekje 'Streekwijzer' staat omschreven wat een protestants-christelijke scholengemeenschap voor de bij Het Streek betrokkenen behoort te zijn: 'We willen staan in de traditie van de Hervorming van de kerk in de zestiende eeuw, waarbij het licht opnieuw viel op het feit dat God mensen die in hem geloven genadig wil zijn'.³⁷ Tevens werd besloten dat de binding met de kerken zou blijven bestaan.

Hier deed zich echter een probleempje voor. Het koepelbestuur van Het Streek kreeg in 1994 verschillende 'andersdenkende' leerkrachten, waaronder zelfs een aantal rooms-katholieken onder zijn regiem. De interconfessio-

³⁶ Statuten "Stichting voor Prot. Chr. Voortgezet Onderwijs voor de regio Ede-Wageningen", 23-6-1994, art.2.3 (Het Streek, Ede). Scholengemeenschap Het Streek, *Studiedag over Schoolvisie, 6-1-1997*, 4 (Het Streek, Ede).

³⁷ Scholengemeenschap Het Streek, *Informatieboekje "Streekwijzer"*, 4 (Het Streek, Ede).

³³ Chr. School voor H. en NO., etc., 10-12, 21.

³⁴ A.G. van Bruggen, *Een dure plicht*, Ede, 1995, 258.

³⁵ Idem, 259.

nele mavo-vbo-school De Haverlanden was namelijk in 1988 ontstaan uit een fusie van de protestants-christelijke Prins Bernhard School voor leao, de protestants-christelijke Wilhelmina mavo en de rooms-katholieke Sint Willibrord mavo, terwijl de christelijke scholengemeenschap voor vbo Ede Noord (1991) een samenvoeging was van de protestants-christelijke lts en de christelijke Prinses Marijke School voor ihno-lhno, waaraan eveneens een aantal rooms-katholieke docenten en zelfs enkele atheïsten en agnosten verbonden waren.

Het is interessant te zien hoe men zich binnen de nieuwe scholengemeenschap Het Streek tegenover de 'andersdenkenden' heeft opgesteld en een en ander in overeenstemming met het ideologische uitgangspunt heeft gebracht.

Allonge

27 De rooms-katholieke en 'anders dan orthodox-protestants denkende' personeelsleden die voorheen aan de Prinses Marijke School met zijn ruime grondslag en aan de specifiek rooms-katholieke Sint Willibrord mavo waren verbonden, werden bij hun tweede fusie geconfronteerd met een uitgangspunt dat slechts op enkele onderdelen, maar niet wezenlijk afwijkt van hetgeen in 1960 door het bestuur van het Streeklyceum als grondslag voor zijn voluit orthodox-protestantse school was vastgelegd. Van de 'Drie Formulieren van Enigheid' werden uiteindelijk de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse Leerregels, evenals de artikelen 12 tot en met 37 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis door het bestuur van Het Streek geschrapt.

Als gevolg van het voortschrijdend denken over de inhoud van deze belijdenisgeschriften en zeker tegenover rooms-katholieke personeelsleden kon Zondag 30 van de Heidelbergse Catechismus, waar de 'paapse mis' nog

steeds als een vervloekte afgoderij wordt aangeduid, niet gehandhaafd blijven.

De overgebleven eerste elf artikelen van de Nederlandse Geloofsbelijdenis geven nochtans de school een orthodox-protestants uitgangspunt. In deze artikelen klinkt de aloude reformatische belijdenis door en worden de apocriefe boeken als bron voor de ware kennis van God afgewezen.

In twee fasen waren de Prinses Marijke School en de rooms-katholieke Sint Willibrord mavo opgenomen in een specifiek orthodox protestants-christelijke school, waarbij hun eigen identiteit volledig verloren is gegaan.

Het op de grondslag aansluitende benoemingsbeleid van Het Streek wordt in artikel 6.2 van de statuten als volgt omschreven: 'Alvorens tot benoeming van een personeelslid over te gaan, zal het Algemeen Bestuur zekerheid moeten hebben dat betrokkene instemt met de doelstelling en de grondslag van de Stichting zoals omschreven in artikel 2 van de statuten, bereid is mee te werken aan de uitvoering van de doelstelling en bij te dragen tot de ontwikkeling van de eigen levensbeschouwelijke identiteit van de school'.³⁸ Dit poogt men onder meer te bereiken door tijdens studiedagen en vieringen van heilsfeiten met het personeel de gemeenschappelijke levensbeschouwelijke basis te benadrukken.³⁹

Wie zich echter in de orthodox-protestantse grondslag van Het Streek niet kan vinden, kan via een 'allonge', een aanhangsel bij de akte van benoeming, verklaren het uitgangspunt van de school te zullen respecteren.

³⁸ Statuten "Stichting voor Prot. Chr. VO voor de regio Ede-Wag.", art.6.2 (Het Streek, Ede).

³⁹ Scholengemeenschap Het Streek, *Studiedag over Schoolvisie, 06-01-1997*, 7 (Het Streek, Ede).

Consequente uitvoering van deze regel kan tot gevolg hebben dat deze personeelsleden slechts als getolereerde gasten mogen meewerken aan deze protestants-christelijke onderwijsinstelling. Daarbij moeten zij alles nalaten wat strijdig is met de grondslag van de school, wetend dat na hun vertrek hun plaats in eerste instantie zal worden ingenomen door personeelsleden die het protestants-christelijke onderwijs uit beginsel dienen en die belijdende en kerkelijk meelevende orthodox-protestanten zijn.

Aldus zouden personeelsleden met een andere geloofs- of levensovertuiging dan de orthodox-protestantse, 'uitgefilterd' kunnen worden. In feite was dit een voor die collega's beledigende situatie, omdat zij eigenlijk als niet geheel volwaardige personeelsleden werden gezien.⁴⁰

28

De praktijk zou de theorie echter snel achterhalen. Hetgeen in grondslag en statuten in 1995 is aangenomen en op 20 augustus 1997 notarieel werd vastgelegd, 'verwaterde' in het schoolgebeuren van alledag in korte tijd tot een situatie die het best omschreven kan worden met de term 'algemeen christelijk'.

Aan Het Streek werken 'vogels van diverse pluimage' broederlijk en zusterlijk samen en hebben rooms-katholieken en 'andersdenkenden' onder andere bij de dagopeningen en vieringen een eigen inbreng. Daardoor bepalen zij mede de identiteit van deze op papier zo orthodox protestants-christelijke onderwijsinstelling.⁴¹

40 A.Homoet, *Het Streek en de gereformeerde God*, 35 (A.Homoet, Bennekom, 2006).

41 C.E.H.J.Verhoef, *Marnix College-Streeklyceum-Pallas Athene College. Ontstaan en identiteit van de Edese scholen voor vmo/vwo-havo-mavo*, Ede, 2007, 78 (Uitgave: Vereniging Oud Ede. Verkrijgbaar in Hist. Museum Ede).

1931-1991

De landbouwhuishoudschool Prinses Marijke heeft in haar 60-jarig bestaan datgene gedaan wat de oprichters destijds voor ogen stond. Zij heeft een uiterst waardevolle bijdrage geleverd aan de praktische vorming en intellectuele ontwikkeling van vele duizenden leerlingen uit Ede en omgeving.

MUSEUMNIEUWS

Tot en met 26 mei is er in het Historisch Museum Ede de tentoonstelling ***Treinen, auto's en ander oud speelgoed*** te zien. Een tentoonstelling waar prachtige grote fantasie speelgoedkastelen de boventoon voeren. Verder ook speelgoed treinstations, speelgoed auto's en nog veel meer oud speelgoed. Als afsluiter is er in het weekend van 27 en 28 mei een modelspoor-treinweekend georganiseerd door ***Promospoor***, die ook al eerder in ons museum waren. De kleine expositie ***Door vrijheid groepen*** belicht de heldendaden van enkele dappere Edenaren die in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog het leven lieten voor ons vaderland.

Het museum is op zoek naar nieuwe vrijwilligers; in het bijzonder zoeken we mensen die het leuk vinden om één middag in de week bezoekers te ontvangen en zorg te dragen voor de openstelling van het museum. Mocht u interesse hebben, belt u dan met het museum en vraag naar Yett van Omme.

Verder zijn we druk bezig met de voorbereiding van onze volgende grote tentoonstelling, ***De postbode vertelt***. (zie vorige nummer, pag. 2 voor meer informatie). Veel voorwerpen en verhalen zijn aangedragen door oud-postbodes, familie en mensen die dierbare herinneringen koesteren aan de postbode van vroeger.

Ben Hilgers, directeur

DE EDESE MALEBOSSEN LOO EN EDESE BOS

Jan Kijlstra

Het Edese Bos, tegenwoordig in bezit van de gemeente Ede, was oorspronkelijk particulier bezit. Op de Veluwe behoorde het grootste deel van de bossen tot dit type.

Een *malebos* was een bos dat in bezit was van een groep particulieren, de bosmalen, die verenigd waren in een maalschap. Een maalschap vertoonde veel overeenkomst met een markgenootschap of buurt.

29

Houtverkoop in het Edese Bos op 10 jan. 1957, links staat G.A.Ossenkoppele, de houtvester, foto Gem.Archief Ede

De gebruiksrechten, en vaak ook het bezit, van heide en bos behoorden toe aan de geërfden van de buurt.

Een geërfde was iemand die een erf bezat. *Geërfde* heeft dus niets met het verkrijgen uit een erfenis te maken, maar met het in eigendom hebben van een stuk onroerend goed.

Op grond van dat grondbezit is de geërfde gerechtigd op de vergadering van de geërfden, de buurtspraak, deel te nemen aan overleg en besluitvorming in zaken die de buurt aangingen. In de buurt Ede-Veldhuizen functioneert dat (als enige nog actieve buurt) nog steeds zo.

In tegenstelling tot de heide was het bos voor de geërfden van minder belang. De heide was onmisbaar om, via het potstalsysteem, het boerenbedrijf te laten renderen.

Het bosbezit speelde daarin een veel kleinere rol. Als gevolg daarvan kozen geërfden er vaak voor hun rechten op het gebruik van het gemeenschappelijke bos te verkopen.

De kopers waren vaak niet aan de buurt gebonden. Maar de nieuwe eigenaren hadden wel gemeenschappelijke belangen met de overige, oude, eigenaren. Dat kon dus problemen opleveren. De oplossing was dat de buurt in feite opgesplitst werd, en de boseigenaren, los van de oorspronkelijke buurt zich in een aparte organisatie verenigden, een bosmaalschap.

Dit betekende in de praktijk dat er twee soorten bosbezitters, malen, waren. De zogeheten binnenmalen, en de buitenmalen. De binnenmalen waren de geërfden, de boeren in de buurt. De buitenmalen waren veelal kapitaalcrachtige lieden, die meestal niet in de buurt woonden.

In het Edese zien wij de heer van Kernhem, die in de loop der tijd steeds meer malerechten in bezit kreeg. Omdat de rechten van een geërfde niet aan de persoon, maar aan zijn erf verbonden waren, leverde het verwerven van een erf, een boerderij, ook de bijbehorende rechten in de buurt op.

Zo was het ambt van bosrichter in het Edese bos verbonden aan het erf de Slijpkruik. Toen de heer van Kernhem dan ook de Slijpkruik kocht, verwierf hij hiermee tevens de aan het erf verbonden rechten, waaronder dat van

bosrichter. Een belangrijke functie: de bosrichter was voorzitter van de maalschap.

Geleidelijk aan is het hele Edese Bos in bezit van Kernhem gekomen. De heer van Kernhem kreeg dus steeds meer zeggenschap in de maalschap, en van lieverlee ook steeds meer invloed in de buurt. Een gevolg daarvan was dat de heer van Kernhem bijvoorbeeld ook opperkerkmeester van de Edese kerk werd.

Toen de heer van Kernhem steeds meer eigenaar werd van het Edese Bos, werd het malebos steeds meer een landgoedbos, een bos behorend bij het landgoed Kernhem.

Tegenwoordig is het Edese Bos in het bezit van de gemeente Ede. Ogen-schijnlijk een terugkeer naar de oorspronkelijke situatie: een bos in gemeenschappelijk bezit. Via malebos en landgoedbos.

ook de helft van de opbrengsten uit Loo, voornamelijk afkomstig uit hak-houtverkoop.

Omdat de opbrengsten van Loo gering waren, en de kosten hoger dan de opbrengsten, schoot de maalschap Edese Bos er de facto steeds bij in. Er moest geld bij. Het resultaat was Loo deel ging uitmaken van het Edese Bos. De tot dan gescheiden administraties werden tot één geheel gemaakt.

Dat deze integratie soepel kon verlopen zal te maken hebben gehad met het feit dat de malen van het Edese Bos ook behoorden tot de malen van Loo. Voor deze malen ging het om het totaal van kosten en opbrengsten, waarbij het ze weinig zal hebben uitgemaakt welk deel uit Loo, en welk deel uit het Edese Bos stamde. En van belang zal zijn geweest dat ook toen al gold: Wie betaalt, die bepaalt.

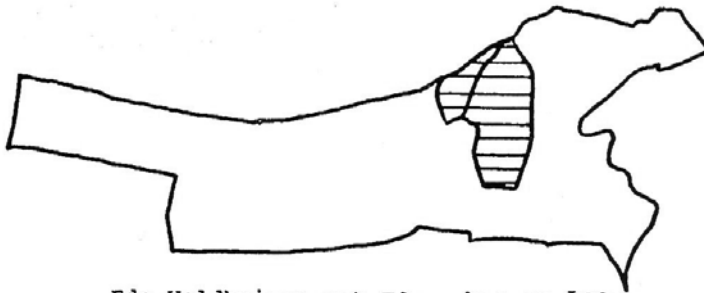
Interessant zou zijn om uit te zoeken of de aloude Edese familienaam *Van Loo* is terug te voeren op het malebos Loo.

Het is wel opmerkelijk, hoewel waarschijnlijk toeval, dat aan de Bosrand (van het Edese Bos) nog steeds leden van de familie Van Loo wonen.

Voor dit artikeltje is o.a. dankbaar gebruik gemaakt van

de publicatie *Vergeten Veluwe malebossen* van J.H. de Rijk in het Nederlands Bosbouw Tijdschrift, jaargang 1990.

De uitgever, de Koninklijke Nederlandse Bosbouwvereniging, was zo vriendelijk toestemming te verlenen tot gebruik van dit artikel.

Ede-Veldhuizen met Edese bos en Loo

Weinig bekend is overigens dat het Edese Bos ontstaan is uit twee malebossen: Edese Bos en Loo.

Loo lag in het westelijk deel van wat nu het Edese Bos heet (zie afbeelding). Het wordt voor het eerst genoemd in 1570. Uit de stukken blijkt dat de maalschap het Edese Bos aan het eind van de 17e eeuw voor de helft eigenaar was van Loo, en er ook het beheer over voerde. De maalschap Edese Bos ontving dan

VAN HET BESTUUR

Hans van Bemmelen, voorzitter

Algemene Ledenvergadering

Op dinsdag 12 april is de Algemene Ledenvergadering gehouden. Het aantal leden is in 2010 licht afgenomen. Het bestuur zal dit jaar actie ondernemen om deze dalende trend om te buigen.

Na het goedkeuren van de jaarstukken kwam de bestuurssamenstelling aan de orde. Hetty Blaauw en Henk Borkhuis werden herbenoemd. In de eerstvolgende bestuursvergadering na de Algemene Ledenvergadering werd afscheid genomen van Anke der Kinderen. Zij heeft op eigen verzoek afscheid genomen als secretaris van onze vereniging.

Gerard Hendriks volgt haar op.

31 — In de rondvraag kwamen de plannen om de bibliotheek van de Vereniging onder te brengen in het gemeentearchief ter sprake. Gestreefd wordt hiervoor op 1 juni een plan van aanpak gereed te hebben. Daarna volgde er een discussie over het behoud van het Edese erfgoed. Aanleiding waren de plannen van de gemeente om de trappen en het terras van het Edese raadhuis te slopen en het voornemen om het aantal beschermde objecten op het kazerneterrein terug te brengen van 38 naar 23. De vergadering is unaniem van mening dat er in Ede te veel gesloopt wordt.

Na de vergadering hield de heer Romein een zeer interessante lezing over de architectuur van de kerken in Ede vanaf het jaar 1900. U kunt dit allemaal nog eens nalezen in het over dit onderwerp verschenen **Historisch Cahier**.

Lezingen 2011

Let op de verschillende aanvangstijden en locaties!!!

19 mei in het restaurant van het gemeentehuis

Ingang Bergstraat 4; noordzijde van het gemeentehuis. Aanvang 20.00 uur; inloop vanaf 19.30 uur Ruime gratis parkeergelegenheid.

Lezing: Markt in Ede door de heer A.G.van Bruggen, waarna de feestelijke presentatie van het 16de Historische Cahier van de gemeente Ede *Marktplaats Ede* plaats vindt. De avond wordt afgesloten met een drankje en een hapje.

15 juni in Hotel De Bosrand

Bosrand 28

Vanuit Ede richting Otterlo, bij eerste rotonde rechtsaf en dan direct rechts De Bosrand afrij-

den tot het einde. Aanvang 19.00 uur; inloop vanaf 18.30 uur.

Lezing met dia's over: Het ontstaan van de zandverstuivingen en de bossen door de heren D.J.A.Klein Geltink en G. Folsche.

De heren Klein Geltink en Folsche zijn hun leven lang werkzaam geweest in de bossen. De avond wordt afgesloten met een demonstratie van de handgereedschappen die destijds in het bos gebruikt werden.

Daarna bestaat de mogelijkheid voor een korte wandeling door het Edese bos met de heer Folsche.

E-mailadressen van de leden

Om redenen van efficiency wil het bestuur voortaan bij voorkeur met de leden communiceren via e-mail en de website van de VOE:

www.verenigingoudede.nl. Daarom doet het bestuur het verzoek om uw e-mailadres naar het secretariaat te sturen. Al 320 leden zijn u voorgegaan. Leden zonder internet blijven de berichten per post ontvangen.

COLOFON

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede en verschijnt vier maal per jaar. De contributie bedraagt € 15 per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 t.n.v. de Vereniging Oud Ede.

Het **dagelijks bestuur** van de Vereniging wordt gevormd door Hans van Bemelen (voorzitter), Henk Borkhuis (penningmeester) en Gerard Hendriks (secretaris).

T: secretariaat: 06 34 86 76 27; **E:** voe@verenigingoudede.nl ; **W:** www.verenigingoudede.nl

Beëindiging lidmaatschap, uitsluitend schriftelijk, vóór 1 november.

Ereleden van de vereniging zijn de heer J. G. Hartgers en mevrouw B.T. Groen.

De **redactie** van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Frans van Oort, Kees van Lohuizen en Dick Kranen, leden.

U kunt de redactie bereiken via e-mailadres: hanspost@worldmail.nl

De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijk toestemming van de Vereniging Oud Ede.

Directeur van het **museum** is de heer Ben Hilgers.

Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede,

32 **T:** 0318 - 619554; **E :** historischmuseumede@hetnet.nl; **W:** www.historischmuseumede.nl.

Het museum is open 's middags van 13.30 tot 17.00 uur, op zondag van 13.30 tot 16.00 uur. (Maandags gesloten)

Productie van het blad: Drukkerij Frouws.

ISSN 1384-7090

HET HISTORISCH MUSEUM EN ZIJN SPONSORS

AAA Administratiekantoor

Advocatenkantoor Hage

Axi Keukencentrum   Café de Pineut   Drogisterij Karens

Van der Kolk Ede. B.V.   Garagebedrijf Rien Meijer   Visgilde Rijsemus

Tandartsen Ede Kunsthandel Simonis & Buunk

Posthuma & Schutte, Notarissen   Tandarts T.Boorsma   Wijnhandel Borg

*Wilt u ook
Vanaf een bij-
per jaar ver-
op deze lijst èn
van het Histo-*

*sponsor worden?
drage van 100 euro
schijnt uw naam ook
op het bord in de hal
risch Museum Ede.*